

JÖN TÜRKLER BAĞLAMINDA OSMANLI'DA BATILILAŞMA HAREKETLERİ

*Barış DEMİRTAŞ**

ÖZET

Osmanlı'da batılılaşma hareketlerinin ortaya çıkışı tanzimat döneminde başlamıştır. Bu döneme giden süreçte yaşanan Osmanlı-Rus savaşlarının yanı sıra Fransız Devrimi eksenli dış politik gelişmeler, Yunan isyanı ve Mehmet Ali Paşa İsyanı, dönemin şekillenmesinde etkili olan olaylardır.

Yeni Osmanlılar hareketi, Osmanlı tarihindeki batılı anlamda özgürlük hareketlerinin başlangıcını oluşturmuştur. Bunu, ardılları olan Jön Türkler hareketi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti takip etmiştir.

Bu hareketlerin en önemli ortak paydası ise devletin kurtarılması sorunuydu. Acil olarak çözülmesi gereken bu sorun özellikle ilk dönem aydınlarının ideoloji ve siyasal düşünceleri inceleme fırsatı bulmalarına engel olsa da, batılılaşma doğrultusunda sürdürülen tüm çabalar Osmanlı aydınında genel bir zihniyet değişimini sağlamıştır. Osmanlı döneminde başlayan süreç yine bu süreçte yetişen aydınların gerçekleştirdiği Cumhuriyet devrimi ile taçlanmıştır.

ABSTRACT

The westernization movements in the Ottoman Empire had started in the Tanzimat period. Besides the Ottoman-Russian wars, which occurred during the progression leading up to this period, foreign political developments running along the French Revolution, the Greek Rebel and Mehmet Ali Paşa Rebel were the effective incidents that gave a shape to this period.

Young Ottomans movement had formed the beginning of occidental freedom movements in the history of the Ottoman Empire. Young Turks movement and Constitution of Union and Progress had followed the Young Ottoman movement consecutively.

* Dr.; U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD.

The most important common point of these movements was the issue of saving the country. Although this issue which was needed to be solved out immediately had obstructed the intellectuals to find the opportunity to examine the ideology and political ideas, all the efforts through the way to the westernization had provided a change in the mentality of the Ottoman intellectuals. The progression that had started in the period of Ottoman Empire had reached the peak with the Republic revolution realized by the intellectuals that are raised through this period as well.

Osmanlı'daki batılılaşma hareketlerinin ortaya çıkışı Tanzimat döneminde başlamıştır¹. Doğaldır ki bu hareketlerin ortaya çıkmasına ortam hazırlayan Tanzimat'a Osmanlı İmparatorluğu'nun hangi süreçten geçerek geldiğini ortaya koymak, konunun daha net bir biçimde anlaşılabilmesini sağlamak açısından önem taşımaktadır. Tanzimat'a giden süreçte yaşananları Osmanlı-Rus Savaşları yanında Fransız Devrimi temelinde gelişen dış politik gelişmeler ve büyük ölçüde onlardan etkilenen yenileşme hareketleri, Yunan İsyanı ve Mehmet Ali Paşa İsyanı gibi iç politik gelişmeler olarak iki ana eksenle değerlendirmek gerekir.

Özellikle Osmanlı-Rus Savaşları sonucunda ortaya çıkan Küçük Kaynarca Antlaşması ve Kırım'ın Osmanlı hakimiyetinden çıkması gibi durumlar, Avrupa bilgisi ve tekniğini esas alan yenilik hareketlerini zorunlu kılıyordu. Ancak bunu gerçekleştirmek, başta Kapıkulu olmak üzere eski dönemin aktörlerinin muhalefeti düşünüldüğünde epey zor olacaktı. İşte tam da bu sırada gerçekleşen iki olay, bu süreci hızlandıracaktır. 1789 yılında tüm dünyada etkileri daha sonra ortaya çıkacak olan Fransız Devrimi başlamış ve Osmanlı tahtına da III. Selim gibi iyi yetişmiş ve Avrupa sorunlarını iyi analiz eden bir padişah oturmuştu. Henüz daha veliyaht olduğu dönemde ülkesine en uygun olabilecek reform tipi konusunda XVI. Louis ile mektuplaşmaya başlamıştı.² Padişahın ülkedeki tüm yönetim düzenini değiştirecek yenilik planları vardı.³

Fransız Devrimi etkisini asker-sivil bürokrasi ve aydınlar üzerinde göstermiştir. III. Selim döneminde girişilen askeri reformlar kapsamında açılan yeni askeri okullardan yetişen genç subaylar tutuculuk ve gericiliğin karşısında yüzleri batıya dönük kimselerdi ve kötü gidişi sorgulayabilecek donanımdaydılar. Yine bu dönemdeki bir gelişme de Avrupa başkentlerinde büyükelçi bulundurma kararıydı. Özellikle eski kuşak diplomatların

¹ Osmanlı'nın batılılaşma süreci Fatih'in İstanbul'u fethiyle başlar ancak; bu konuda kesin adımların atılması ve belli ölçüde örgütlü eylemlerin ortaya çıkışı Tanzimat döneminde başladığı için bu çalışmada başlangıç olarak Tanzimat dönemi alınacaktır.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Selim III'ün Veliyaht iken Fransa Kralı Lui ile Muhabereleleri," **Bulleten**, C.II, (Nisan 1938), s. 191-246.

³ Ancak yeni düzenle çıkarları çatışan yeniçeriler ve ulema, 1807 yılında padişahı tahttan indirmişlerdir.

yanında gönderilen gençler burada Avrupa dillerini ve toplumların yaşam biçimlerini öğrenmenin yanı sıra Avrupa'da revaçta olan düşünce akımlarıyla da tanışma fırsatı buldular. Avrupa'da görev yapan bu gençler, ülkeye döndükten sonra reformlara öncülük etmişlerdir. Devrimin etkilediği üçüncü grup ise aydınlar olmuştur. Özellikle Fransa'nın yürüttüğü misyoner faaliyetler Fransızca konuşan ve Fransız düşünce sistemini benimsemiş bir aydın tabaka oluşmasına neden olmuştur.⁴ Sonuçta asker-sivil bürokratlar ve Fransızca konuşan aydın sivil kesim, başta İstanbul olmak üzere imparatorlukta yeni bir hava estirmeye başladılar. Dönemin fikirleri tartışılmaya başlanmış; devrimci Fransa gözünü Avrupa'ya çevirmiş bu kuşak için önemli bir rehber olmuştur.⁵

III. Selim'den sonra II. Mahmut döneminde de bu çabalar sürmüştür; aynı zamanda merkezi otorite karşısında büyük bir tehdit unsuru olan ayanlarla mücadele edilmiştir. Yerel güçlerin bastırılması yoluyla gerçekleştirilen bu merkezileştirme politikası ileride gerçekleştirilecek olan modernleşme yolundaki reformların temelini de oluşturmuştur. II. Mahmut döneminde 1828 yılında başlayan Osmanlı-Rus savaşı Yunanistan'ın bağımsızlığı ile sonuçlanmıştır. Fransız Devrimi'nin de büyük ölçüde etkilediği bu olay, çok uluslu imparatorlukta çözülmenin başlangıcını oluşturur ve ileride ele alacağımız imparatorluğun parçalanmasına engel olmaya yönelik muhalif hareketler açısından önem taşır.

Bu gelişmeden sonra Osmanlı İmparatorluğu bir valisi olan Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanmasını bastırmak için on yıl süreyle uğraşmış. Ayrıntılarına girmeyeceğimiz bu olay sonucunda Osmanlı'nın tam anlamıyla mali, siyasi ve askeri çöküşü gerçekleşmiştir. Kendi valisini durdurabilmek için İngiltere'ye yanaşmak zorunda kalan Osmanlı 16 Ağustos 1838 tarihinde imzaladığı Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi ile ileride devletin sonunu hazırlayacak dış borçlar sorununu da ortaya çıkarmış oluyordu.

Bu noktadan sonra gerek iç gelişmeler sonucu kaçınılmaz hale gelen reform istekleri gerekse Balta Limanı Sözleşmesi ile Osmanlı topraklarında ticari nüfuz elde eden İngiltere'nin tüccarlarına daha rahat bir ticari ortam sağlama arzusu Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi sonucunu doğuracaktır. Şüphesizdir ki Tanzimat, batılılaşma yönünde önemli bir adım olmuştur.

Tanzimat Fermanı'nın pek çok açıdan sonuçları olmakla beraber konumuz açısından sonucuna bakarsak; Tanzimat'ın getirdiklerine tepki duyan bir grup bürokratin Yeni Osmanlılar akımını başlatmış olmalarıdır.

⁴ Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, Ankara, İmge Kitabevi, 1993, s. 161-164.

⁵ **Ibid.**, 164.

Namık Kemal, Tanzimat Fermanı'nı kaçırılmış bir fırsat ve daha da kötüsü, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın tehdidi altındaki devletin yardım sağlamak amacıyla batılı devletlere verdiği bir taviz olarak nitelemiştir.⁶

Yeni Osmanlılar hareketi, Osmanlı tarihindeki batılı anlamda özgürlük hareketlerinin başlangıcını oluşturur. 18. yüzyıl sonlarında başlayıp 19. yüzyıl başlarında artarak devam eden toplumsal değişim ve buna öncülük eden yeni batılı kurumlar bu harekete zemin hazırlamışlardır. 1865 yazında İstanbul'da Belgrad ormanında düzenlenen bir kır yemeğine katılan 6 genç, Osmanlı İmparatorluğu'nun içerisinde bulunduğu durum nedeniyle ortaya çıkan parçalanma endişesiyle Osmanlı Hükümeti'nin politikalarına karşı eyleme geçmeye karar vermişler ve "İttifak-ı Hamiyyet"⁷ isimli gizli bir örgüt kurma kararı almışlardır. Amaç; imparatorluktaki mevcut mutlaki idarenin yerine bir meşruti idare tesis etmektir. Onlara göre Osmanlı siyasal sisteminde özgürlüklere yer verilmesi, anayasalı bir rejime geçilmesi yanında padişah otoritesini sınırlayacak ve yürütmeyi denetleyecek bir meclis kurulması gerekliydi. Grubun lideri olan Mehmed Bey, Necip Paşa'nın torunu olup grubun diğer iki üyesi olan Nuri ve Reşad beyler ile birlikte Meclis-i Vala'nın tercüme odasında çalışıyorlardı.⁸ Diğer üyelerden Namık Kemal ve Refik gazeteciydiler. 6. genç ise konağından entelektüellerin eksik olmadığı Subhi Paşa'nın oğlu Ayetullah Bey'di. Gençler, sorumlu olarak sadrazamlık ve hariciye nazırlığı görevlerinin her ikisinde de bulunmuş olan Âli Paşa ve Fuad Paşa başta olmak üzere önde gelen devlet adamlarını göstermişlerdir. Hareketin önemli özelliklerinden birisi de basın yoluyla mücadele yöntemini benimsemiş olmasıdır. "Türk aydın sınıfından organize bir grup, ilk kez Osmanlı yönetimini açıkça ve sert bir şekilde tenkit ederek seslerini duyurmak için kitle iletişim araçlarını kullanıyordu."⁹

1867 yılına gelindiğinde ise Prens Mustafa Fazıl Paşa ortaya çıkarak devam etmekte olan muhalif hareketlere destek vermeye başladı. 1862'de Maarif, 1864'te Maliye Nazırı olmuş; 1865 yılında Meclis-i Hazain Reisliğine getirilmişti. M. Fazıl Paşa, Mısır Hıdivi İsmail'in kardeşiydi ve veliaht durumundaydı ancak; Hıdiv İsmail veraseti kendi soyuna bağlamak hesapları yapıyordu. 1865 yılında Mısır'da veraset usulünü değiştirme girişimi olmuş ancak, sadrazam Fuad Paşa bunu kesinlikle reddetmiştir. Bu arada M. Fazıl 1866 yılında padişaha Fuad

⁶ Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 5.B., 2004, s. 184.

⁷ Kaya Bilgegil kendi araştırmalarına göre bu örgütün adının "Meslek" olduğunu ileri sürmektedir. Bu konuda Bkz. Kaya Bilgegil, **Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar; I. Yeni Osmanlılar**, Ankara, 1976.

⁸ Meclis-i Vala; ilk modern idari danışma mekanizması olan Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin devamıdır.

⁹ Mardin, **op. cit.**, s. 14.

Paşa'nın maliye politikasını eleştiren bir lahiya sunmuş; bunun üzerine azledilmiş ve sürgüne uğramıştır. Bu aşamadan sonra Padişah ve Fuad Paşa Mısır'ın veraset meselesi konusunda fikir birliğine varmış ve yayınlanan bir ferman ile veraset İsmail'in soyundan gelenlere bırakılmıştır.¹⁰ M. Fazıl ise gelişen bu olaylar karşısında Padişaha açık bir mektup kaleme almıştır. Mektupta Osmanlının ekonomik, mali bunalım ve memur yolsuzlukları gibi sorunlarına değinmiş; çare olarak da meşrutiyet yönetimine geçilmesinin gerekliliğini öne sürmüştür.¹¹ Mektup, imparatorlukta geniş tepkilere neden olmuş; özellikle başkentte dağıtılması sonrasında aydınlar tarafından amaçlarının uygun bir ifadesi olarak nitelenmiştir. Mektup, 1890'larda Yeni Osmanlılar'ın ardılları olan Jön Türklere de ilham kaynağı olacaktır.¹²

Mustafa Fazıl Paşa sürgün kararı üzerine Paris'e yerleşmişti. Artık Mustafa Fazıl'ın gayretleri tekrar İstanbul'a yerleşerek önemli bir görev elde etmeye çalışmak olacaktır. Osmanlı ve Avrupa'daki gelişmeleri çok iyi izleyen Mustafa Fazıl, amacına ulaşmak için meşrutiyetçiliğin bayraktarlığını yapmaya karar vermişti. Paşa, bu konuda İttifak-ı Hamiyet üyelerini bir araç olarak kullanma yolunu seçti. Bu arada Şubat 1867'de Paris'te yayımlanan bir dergide Mustafa Fazıl Paşa'nın Türkiye'deki reformcuların liderliğini ve "Genç Türkiye" adlı muhalif grubun yönetimini üzerine aldığı belirtiliyordu.¹³ Bu gelişmeler Âli Paşa hükümetini derhal harekete geçirmiş ve Namık Kemal Erzurum'a, Ziya Bey Kıbrıs'a atanmış; Ali Suavi ise görevsiz olarak Kastamonu'ya sürülmüştür.¹⁴ Ziya Bey ve Namık Kemal, İstanbul'da kalmak için çeşitli mazeretlere başvuruyorlardı. Bu durumdan haberdar olan M. Fâzıl bu aydınları kendisiyle çalışmalarını için Paris'e davet ederek onlara basın aracılığıyla Avrupa kamuoyunu da yanlarına alarak Âli Paşaya karşı muhalefetlerini sürdürmelerine maddi destek sağlama sözü verdi. Bunun üzerine önde gelen aydınlar Paris'e gittiler.

10 Ağustos 1867'de Mustafa Fazıl, Ziya Bey, Namık Kemal, Nuri, Suavi, Mehmed Bey, Reşad Bey ve Rifat Bey'den oluşan grup Mustafa Fazıl Paşa'nın konağında buluşmuşlar ve Paşa'nın sultana göndermiş olduğu mektupta bahsedilen reform ilkelerini program olarak benimseyen yeni bir teşkilat kurulmasına karar vermişlerdir. "Yeni Osmanlı Cemiyeti" olarak adlandırılan cemiyetin başına da Ziya Bey getirilmiştir. Grubun görüşlerini açıklamak amacıyla da "Muhbir" isimli, daha önce de çıkarılmış olan gazetenin canlandırılmasına karar verilmiştir. Bu görevi de Ali Suavi üstlenmiştir. Ancak Muhbir'in çıkar çıkmaz çok sert İslamcı bir tutum

¹⁰ Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1789-1908)," **Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908**, İstanbul, Cem Yayınevi, 5.B. 1997, s. 144.

¹¹ **Idem.**

¹² Mardin, **op. cit.**, s. 309.

¹³ **Ibid.**, s. 41.

¹⁴ **Ibid.**, s. 51-52.

içerisine girmesi Mustafa Fazıl Paşa'da şaşkınlık yaratmış ve Ali Suavi'nin grupla arası açılmıştır. Bunun üzerine Paşa'nın talimatı ile Namık Kemal 29 Haziran 1868'de "Hürriyet"'i çıkarmaya başlamış; ancak bu beraberlik de kısa sürmüştür. Ardından Ziya Bey ve Namık Kemal de ayrılmışlardır.¹⁵ Bu olaylarla birlikte Yeni Osmanlılar arasında çözülme süreci başlamış oluyordu.

Daha sonraki gelişmelere bakacak olursak; 1871 yılı Eylül'ünde Âli Paşa'nın ölümü üzerine Mehmed Bey'in amcası Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazam olmasıyla birlikte genel af ilan edilmiş ve Yeni Osmanlılar'ın geride kalanları İstanbul'a gelmişlerdir. Bu aşamadan sonra hareketin lider ismi olarak Namık Kemal görülebilir. Kendisinin gazete sahibi olması yasak olduğu için¹⁶ Mustafa Fazıl Paşa'nın da yardımlarıyla "İbret isimli bir gazetenin adı kiralanmıştır.

Namık Kemal bu dönemde hükümeti eleştirisi nedeniyle bir kez daha İstanbul'u terke zorlandı. Öncesinde de Ebüzziya Tevfik Şura-yı Devlet'teki görevinden azledilmişti. Ebüzziya'nın azlinde devlet içerisinde güç kazanan muhafazakar dini akımların; Namık Kemal'in sürgününde de baskıcı bürokratik yapının etkisi olmuştu. Bu dönemde Namık Kemal, bir İslam kahramanı olan Salahaddin'in bir biyografisini yazmıştı. İslam ümmetinin yeniden diriliş düşüncesinin gündemde olduğu bu dönemde bu düşünce Yeni Osmanlılar arasında da etkili olmuş ve Yeni Osmanlılar, Müslümanların siyasi birliği temeline dayalı bir teori üzerinde çalışmaya başlamışlardı. Bunda, dönemin dış gelişmelerinin etkisi çok büyüktür. Fransa'nın Prusya yenilgisi ve Ortadoğu'da etkisini kaybetmesi, Rusya'nın Osmanlı coğrafyasında güçlenişi, Balkan milliyetçiliği ve ayrılıkçı hareketler, Rusya'nın Balkanlar'daki etkisinin farkındaki Yeni Osmanlılar'ı endişelendirmişti. Tüm bunların da etkisiyle batılı güçlerin vesayetinden kurtulma isteği, yeni Osmanlılar'ı İslam Birliği fikrine kaydırdı.¹⁷

Ancak yeni Osmanlılar'ın faaliyetleri bir kez daha, İbret'te aleyhine yazılar çıkan Hıdiv İsmail'in nüfuzunu kullanmasıyla kesintiye uğramış; her biri imparatorluğun dörtbir yanına memuriyetlere atanmışlardı. Bir süre Gelibolu'da görev yapan Namık Kemal kendini azlettirmeyi başarmış ve yeniden açılan İbret'in sorumluluğunu üstlenmişti. Güllü Agop Tiyatrosu'nda temsili yapılan Namık Kemal'in "Vatan Yahut Silistre" adlı vatanseverlik teması içeren oyunu, Yeni Osmanlılar'ın üçüncü kez sürgün edilmelerine neden olacaktı. 5 Nisan 1873'te İbret kapatılmış ve Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik, Ahmed Midhat, Nuri ve Bereketzade İsmail Hakkı önce hapsedilmişler; ardından da sürgüne gönderilmişlerdi.¹⁸

¹⁵ **Ibid.**, s. 54-64.

¹⁶ O dönem yürürlükte olan basın kanunu, daha önce kapatılmış olan bir gazete sahibinin yeni gazete sahibi olmasını engelliyordu.

¹⁷ **Ibid.**, s. 69-72.

¹⁸ **Ibid.**, s. 75-80.

1876 yılında Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi üzerine Haziran ayı içerisinde İstanbul'a dönen Kemal, Nuri ve Hakkı kendilerini değişen bir siyasi atmosfer içerisinde bulmuşlardı. Yeni sultan daha önce Yeni Osmanlılar tarafından kullanılmış olan "vatan" ve "hürriyet" gibi kelimeleri yayınladığı ilk beyannamesinde kullanmıştı.¹⁹ İstanbul'da coşkulu bir İngilizcilik, hürriyetçilik ve meşrutiyetçilik havası esiyordu.²⁰ İlk aşamada Yeni Osmanlılar meşrutî reform faaliyetlerine doğrudan katılmamışlardır. Aynı günlerde Sultan Murad'ın akli dengesinin bozuk olduğu anlaşılmaya başlanmış; bu durum ise veliahd Abdülhamit'e güvenmeyen Bab-ı Âli ve aydınlar arasında endişeye neden olmuştu.²¹

Abdülhamit ilk aşamada asıl niyetini gizlemiş; tahta çıkışında Bab-ı Ali tarafından kendisi için hazırlanan ferman metnini değiştirerek "meclis" ten belli belirsiz bahsetmesine rağmen anayasa komisyonu oluşturulmasını desteklemiştir. Hazırlanan anayasa taslağı sultan tarafından geri çevrilmiş ve Nazırlar Kurulu'nca değişiklik yapılmıştı. Komisyonun bir üyesi olan Namık Kemal'in çabaları²² bu değişiklikleri engellemeye yetmedi. Bu dönemde Yeni Osmanlılar, anayasanın hiç çıkmayacağı ya da çıksa bile sultan tarafından uygulanmayacağı korkusu içerisindeydiler.²³

1876 yılının bir diğer gelişmesi de Mithat Paşa, Ziya ve Kemal'in himaye ettiği ve Bosna'daki askerlere giyecek temin eden Askeri İane Cemiyeti'nin kurulmasıydı. Askerlere verilen hediyeler, vatan için yaptıkları fedakarlıklara teşekkür eden ve bağımsızlık-siyasi istiklal temaları içeren bir mektupla gelmekteydi. Cemiyet merkezleri bir süre sonra milli muhafız kurumu için organize olan bir merkeze dönüşmeye başladı. Süleyman Paşa da bu vatandaş taburlarını oluşturmada rehber olarak kullanmak için Fransız Milli Muhafız tüzüğünü çevirdiğini kabul etmiştir. Teoride cepheye gönderilmek üzere donatılmış olan bu vatandaş taburları Mithat ve Kemal'e bağlı bir ordu seviyesine geldiğinde sultan tarafından şüphelenildi. 5 Şubat 1877'de Mithat Paşa azledildi ve anayasanın 113. maddesine göre yurtdışına gönderildi. Aynı günlerde Namık Kemal ile ilişkisi olan bir askeri öğrencinin notları arasında Abdülhamit'i tahttan indirip yerine Mekke emirini getirmeye yönelik planlar bulundu. Bu olay üzerine Namık Kemal önce hapsedildi, ardından da Midilli'ye sürgün edildi. Ziya Paşa da Suriye Valiliği'ne tayin edildi. Namık Kemal'in Midilli'den mektuplar vasıtasıyla Osmanlı Meclisi'ndeki nüfuzunu sürdürme çabaları, meclisin kapatılması ile son bulmuştur. Bu aşamadan sonra Yeni Osmanlılar'ın faaliyetleri de son bulmuş oluyordu.²⁴

¹⁹ **Ibid.**, s. 83

²⁰ Akşin, **op. cit.**, s. 152.

²¹ Mardin, **op. cit.**, s. 85.

²² Bu çabaların amacı; sultanın otoritesini sınırlandırmaktır.

²³ **Ibid.**, s. 86-88.

²⁴ **Ibid.**, s. 88-91.

Yeni Osmanlı Hareketi görüldüğü üzere fikrîsel dalgalanmalar geçiren bir harekettir. Ancak farklı amaçlara sahip, birçok yönden farklı özelliklere sahip bireylerden oluşması bu durumun temelinde yatan nedendir. Ortak bir öğretisi olmayan bu hareketi, ideolojisi olmayan bir hareket olarak nitelenecek yanlış olmaz. Yazar, memur ve subaylardan oluşan cemiyet üyeleri, çok farklı düşünce yapıları içerisinde dağılmışlardı ancak tek bir soruna; devletin nasıl kurtulacağı sorununa çare arıyorlardı.

Yeni Osmanlılar; anayasal bir rejim, özgürlüklerin korunması ve iktidarı kullananların denetlenmesi gibi görüşleri tam anlamıyla modern düşünceden etkilendiklerinin göstergesidir; ancak onlar bu kavramları İslam dininin yeni bir yorumu olarak ortaya koymuşlardır. Fransız Devrimi'nin doğurduğu insan hak ve özgürlüklerini İslam dininin ilkeleriyle sentezleme çabası içerisinde girmişlerdir.

Çözümü meşrutiyet yönetimi ve şeriata dönüşte gören ve çok uluslu ve çok dinli bir imparatorluğu anayasacılık yoluyla parçalanmaktan korumayı amaçlayarak soruna çare arayan Yeni Osmanlılar o dönemin koşullarını iyi tahlil edememenin sonucu başarısızlığa uğrasalar da kendilerinden sonra batılılaşma hareketinin ikinci dalgası olan Jön Türkleri etkilemiş ve ilk defa “vatan” kavramını ortaya atarak önemli bir görevi yerine getirmişlerdir.

Yeni Osmanlılar'ın farklı yönlere dağıldıkları 1877-1889 yılları arasında hareketin devamı sayılabilecek önemli bir olay gerçekleşmiştir. Hareketin önemli isimlerinden Ali Suavi, V. Murat'ı tekrar tahta çıkarmak amacıyla Rumeli göçmenleriyle birlikte 20 Mayıs 1878 günü Çırağan Sarayını bastı ve bu sırada öldürüldü.²⁵ Bu olay haricinde Jön Türk hareketinin ortaya çıkışına kadar Abdülhamit'in mutlakiyet rejimine karşı yapılan tek hareket, Cleanthi Scalieri-Aziz Bey Komitesi hareketidir. Aynen Ali Suavi'nin olayındaki gibi bu hareket de açığa çıkmış; hareketin liderleri kaçmış, diğer üyeler ise yakalanmış ve çeşitli cezalara çarptırılmışlardı.²⁶ Scalieri, İstanbul'daki Prodos locasının üstatlarından. Sonraki yıllarda Jön Türkler arasında yayılacak olan masonluk kavramı ilk defa burada karşımıza çıkmaktadır. Komitenin önemli isimlerinden Ali Şefkati Bey Namık Kemal'in arkadaşı olup daha sonradan Avrupa'daki ilk Jön Türk yayınlarını çıkaracaktır.²⁷

Meclis-i Mebusan'ın Abdülhamit tarafından kapatılması ve aydınların çeşitli şekillerde cezalandırılmaları padişaha karşı bir aydın muhalefetinin başlamasına neden olmuştur. Bu muhalefet hem yurt dışında hem de yurt içinde aydınlarca yürütülmüştür. Osmanlı toplumunda 1876

²⁵ Sina Akşin, “Düşünce ve Bilim Tarihi (1839-1908),” **Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908**, İstanbul, Cem Yayınevi, 5.B. 1997, s. 352.

²⁶ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İstanbul, İletişim Yayınları, 11.B., 2004, s. 32.

²⁷ **Ibid.**, s. 33.

sonrası batılılaşma ve anayasal sistemle ilgili tartışmalar ve çözüm önerilerinin ortaya çıkmasında söz konusu muhalefet hareketlerinin büyük bir rolü olmuştur. Parlatentonun kapatılması sonucu içeride ve dışarıdaki aydınlar açık ya da gizli şekilde muhalefetlerini sürdürmüşlerdir. Bu yapılanmalardan en önemlisi kuşkusuz Jön Türk ya da diğer deyimle Genç Türk hareketidir.

Bu noktada Yeni Osmanlıların ardılı olan Jön Türk hareketinin doğuşundan bahsetmek yerinde olur. 1889 yılı Mayıs ayında daha önce Askeri Tıbbiye’de öğrencilik yapmış olan İbrahim Temo, fikirleri konusunda bilgi sahibi olduğu İshak Sukuti, Çerkez Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet’e gizli bir örgüt kurma teklifi götürmüştür. Kısa süre içerisinde çalışmalarına başlayan örgütün çekirdeğini de bu öğrenciler oluşturmuştur. Bir süre sonra bu dörtlüye Şerafettin Magmumi, Giritli Şefik, Cevdet Osman, Kerim Sebati, Mekkeli Sabri ve Selanikli Nazım gibi isimler de katılmıştır.²⁸ Temo’nun öncülüğünde çalışmalarına başlayan örgüt, gizli ve hücre usulüyle genişleyen bir yapıdaydı. Temo, daha önceleri İtalya’ya yaptığı ziyarette mason localarını ziyaret etmiş; 19. yy başında İtalya’da ortaya çıkan, İspanya ve Fransa’da faaliyet göstermiş olan Carbonari Hareketi’nden de esinlenmişti.²⁹

Hareket bir yandan Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye içerisinde hızla yayılırken, bir yandan da İstanbul’da bulunan Mülkiye, Harbiye, Baytariye, Bahriye, Topçu ve Mühendishane Mekteplerine de sızmıştır.³⁰ Aslında Mülkiye’de ortaya çıkan entelektüel akımlar Askeri Tıbbiye’ye göre çok daha ileri düzeyde olmasına karşın harekete geçme konusunda askerler daha kararlı ve cesur davranmışlardır.³¹

Bir süre sonra cemiyet, gelişiminin sürmesine paralel olarak okul dışına da çıkmış, fikirler dışarıda da yayılmaya başlamıştı. Cemiyetin genişleme programının yürürlüğe konduğu tarih konusunda net bir şey söylemek mümkün değildir ancak; 1896 yılından iki üç sene kadar önce birçok önemli ve etkili kimse cemiyete katılmış ve kontrolü ele almışlardır.³² Bunların başında Seraskerat dairesi hesap işleri bürosunda devlet memuru olarak çalışan Hacı Ahmet Efendi ve bir derviş olan Şeyh Naili Efendi gelmektedir. Bu şahıslar aktif ve sosyal kişiliklerdi ve onların liderliğinde cemiyet, İstanbul’daki aydınlar arasında önemli sayıda taraftar kazanmıştı. Bu kimselerin büyük çoğunluğu Yeni Osmanlılardan arta

²⁸ Ernest E. Ramsaur, **Jöntürkler (1908 İhtilalinin Doğuşu)**, İstanbul, Pınar Yayınları, 1. B., 2004, s. 34’den İbrahim Temo, **İttihad ve Terakki Cmiyetinin Teşekkülü ve Hidematı Vataniye ve İnkılabı Milliye Dair Hatıratım**, Medjidia, Rumania, 1939, s.18.

²⁹ **Ibid.**, s. 34-35.

³⁰ **Ibid.**, s. 36.

³¹ Mardin, **loc. cit.**, s. 60.

³² Ramsaur, **op. cit.**, s. 39.

kalanlardı. Kaldı ki Şeyh Naili'nin de Yeni Osmanlılar grubunun kurucularından olduğu konusunda da iddialar mevcuttur.³³

Bu süreçte zan altında kalan eski öğrencilerden bazıları 1894-95 yıllarında başta Paris olmak üzere Avrupa şehirlerine kaçmışlardı. Amaç bir yandan Abdülhamit'in hışmından kurtulmak; diğer yandan ise çalışmalarını ilerletebilmektir.³⁴

Paris'e kaçanlar orada parlamentoya Suriye delegesi olarak katılmış ve parlamentonun dağılmasından sonra Paris'e kaçan Suriyeli bir hristiyan olan Halil Ganem ile karşılaştılar. Ganem orada La Jeune Turquie adlı bir gazete çıkarıyordu.³⁵

Halil Ganem, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kaçıp bir süreden beri Paris'te bulunan ve bu arada bir de gazete çıkarmakta olan Lübnanlı Emir Arslan ile güçlerini birleştirerek "Türkiye-Suriye Komitesi"ni oluşturmuşlardır. Komite, Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulması ile yalnız Suriye ahalisi değil, bunun yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu sakinlerine de ırk ve inanç ayrımı yapılmaksızın hürriyet verilmesi zorunluluğundan söz ediyordu. Buradaki Suriye vurgusu komitenin Jön Türkler tarafından ihtiyatla değerlendirilmesi sonucunu doğurmuştur. 1897 yılından sonra artık komiteden söz edilmeyecektir.³⁶

1889 yılında daha sonraları Jön Türklerin liderliğini ele alacak olan Bursa Maarif Müdürü Ahmet Rıza da Fransız Devrimi'nin 100. yılı şerefine Paris'te açılan uluslar arası sergiyi ziyaret amacıyla bu şehre gelmiş ve orada kalmaya karar vermişti.³⁷ Ahmet Rıza orada bulunduğu süre içerisinde pozitivism görüşünü benimsemiş ve bu akımın kurucusu Auguste Comte'un öğrencisi Pierre Lafitte'nin derslerine devam etmiştir. Yine bu dönemde Abdülhamit'e ıslahat konusunda bazı lahiyalar göndermiştir.³⁸ Ahmet Rıza İngiliz Ali Bey'in oğluydu ve annesi de Avusturyalı idi. Anne ve babasının etkisiyle genç yaşta Batı kültürü ile tanışmıştı. Çocukluk yıllarında babasının Konya'ya sürülmesi nedeniyle Anadolu köylerini de görme, tanıma fırsatı bulmuş; bu durum Fransa'da ziraat eğitimi almasıyla sonuçlanmıştı.³⁹

Ahmet Rıza, 1895 yılı sonunda Halil Ganem ve diğer bazı sürgünlerle ayda iki kez yayımlanacak olan "Mechveret" adlı gazeteyi

³³ **Ibid.**, s. 40.

³⁴ **Idem.**

³⁵ **Idem.**

³⁶ Mardin **loc. cit.**, s. 42-44.

³⁷ **Ibid.**, s. 175.

³⁸ Akşin, **loc. cit.**, s. 356.

³⁹ Mardin **loc. cit.**, s. 174.

çıkarmaya başladı. Türkçe yayımlanan gazete için Ahmet Rıza tarafından bir de Fransızca ek hazırlanıyordu.⁴⁰

Bu noktada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşundan bahsetmek yerinde olacaktır. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş tarihi Mayıs 1889'a rastlamaktadır. Meşveret gazetesinde 1896'da çıkan bir makalede ise 1896 yılından on iki sene önce cemiyetin tohumunun atıldığı söylenmekteyken, yine aynı gazetede yayımlanan bir başka makalede ise dört yıl öncesi gibi bir süreden bahsedilmekteydi.⁴¹

3 Aralık 1895 tarihinde Meşveret Gazetesi cemiyetin amaç ve hedeflerini okuyucularına açıklamıştır. "Programımız" başlıklı makale ile açıklanan fikirlere baktığımızda ırk, din ayrımı gözetmeksizin tüm Osmanlı halkı için özgürlük talep edilmekte, yabancı güçlerin Osmanlı hükümetine doğrudan müdahalesine karşı çıkılmakta ancak; Batı'nın bilimsel açılımının ürünleriyle birlikte doğrudan özümsemesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu yazı, cemiyetin genel görüşlerinden ziyade Ahmet Rıza'nın fikirlerini yansıtmaktaydı. Yazıda "Bizim düsturumuz 'Nizam ve İlerleme' olacaktır ve yine biz zorbalıkla elde edilecek her türlü imtiyazdan istikrah etmekteyiz," şeklinde fikir belirtirken, aynı günlerde cemiyet İstanbul'da darbe planları yapmaktaydı.⁴²

Bu gelişmeler yaşanırken hareketin İstanbul'da yayılması hızlanmış, cemiyetle ilgili olan şahıslardan bazıları zaman zaman hükümet tarafından tutuklanmıştı. 1895 yılı sonlarında aralarında Abdullah Cevdet, İshak Sukuti, Şerafettin Magmumi ve Kerim Sebati'nin de bulunduğu cemiyet üyelerinden bazıları tutuklanmış ve sürgüne gönderilmişti. Bu kimseler bu karar üzerine hemen bir plan hazırlayarak Paris'e kaçmayı başarmışlardır. İbrahim Temo ise tutuklanmadan önce Romanya'ya giderek orada cemiyetin örgütlenmesine yardım edecek ve bir de gazete çıkaracaktır.⁴³

Tutuklanmaları bu denli hızlandıran bazı etkenler mevcuttu. Öncelikle Meşveret Gazetesi'nin yabancı posta servisleri aracılığıyla imparatorluk içerisinde dağıtılması, ihtilalci bir cemiyetin varlığı konusunda devletin bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. Cemiyetin üye sayısı o denli artmıştı ki, sarayın bu durumdan rahatsız olması kaçınılmazdı. Nihayetinde Mülkiye'de tarih öğretmenliği yapan Murat Bey'in imparatorlukta uygulanmasını gerekli gördüğü reformları içeren çalışmasını herhangi bir talep olmaksızın saraya sunması sarayda tepki uyandırmış ve Murat Bey'in bilinen tüm arkadaşları tutuklanmışlardı. Murat Bey ise kendisine güvenilir bir yer bulma çabası içerisinde cemiyetin faaliyetlerinin

⁴⁰ Ramsaur, **op. cit.**, s. 41-42.

⁴¹ Mardin **loc. cit.**, s. 73-74.

⁴² Ramsaur, **op. cit.**, s. 42-44.

⁴³ **Ibid.**, s. 44-45.

giderek artmakta olduğu Mısır'a kaçımtı. Murat Bey, İstanbul'da çıkarmakta olduğu "Mizan" adlı gazeteyi burada da çıkarmaya başlayacaktır.⁴⁴

Murat Bey 1853 yılında Dağıstan'da Haraki kasabasında doğmuştı. Babası Ruslara karşı muhalif bir kimseydi. Eğitime bir süre Rusya'da devam etmiş, bir süre sonra da İstanbul'a gelmişti. Aynı günlerde Avrupa'dan dönen Yeni Osmanlılar hükümeti eleştiriyorlardı. Murat'ın İstanbul'daki ikinci ayında "Vatan Yahut Silistre" oynanmıştı. Devlette çeşitli görevlerde bulunmuş olan Murat Bey, gördüğü ve yaşadığı olaylar nedeniyle devlet hizmetinden soğumuştı. Bundan sonra Mülkiye'de öğretmenliğe atandı. Mithat Paşa çevresinde Yeni Osmanlı grubuna dahil olduysa da faaliyetleri siyasi olmaktan çok kültürel. Öğrenciler üzerinde önemli bir etkisi olan Murat Bey, 1886 yılında çıkarmaya başladığı haftalık "Mizan" gazetesıyla ilgi çekmeye başlamıştı.⁴⁵ Abdülhamit'in gözüne girerek onun müşaviri olup, bu vasıta ile ıslahat yapma düşüncesindeki Murat Bey, kısa sürede sarayın tepkisini almış ve bu amacında başarıya ulaşamamıştır.⁴⁶

Yabancı posta şirketleri vasıtasıyla biri Mısır, diğeri ise Paris'ten imparatorluğa sızan iki yayın organı "Mizan" ve "Meşveret" vasıtasıyla fikirlerin yayılması devam ediyordu. Mizan daha popüler bir yayın organı haline gelmişti. Ahmet Rıza'nın uzlaşmaz tavırları ve ısrarcı pozitivist eğilimleri, cemiyet içerisinde rahatsızlığa neden oluyordu. Kendisi ayrıca "İttihat ve Terakki" konseptinden ziyade "İntizam ve Terakki" üzerinde ısrar ediyordu. Bu durum pozitivist faaliyetler ile birleşince komitenin ateizm suçlamasıyla karşı karşıya kalması durumu ortaya çıkmıştı. Bu nedenle durumun sakınca doğurduğunu gören Ahmet Rıza bir süre sonra Meşveret'teki pozitivist yaklaşımına ara vermişti. Bu arada cemiyet içerisinde bazı üyeler Ahmet Rıza'ya karşı seslerini yükseltmeye başladılar.⁴⁷

Sürgündeki üyeler arasında bu benzeri çatışmalar yaşanırken, İstanbul'da Abdülhamit'e karşı darbe planları hız kazanmıştı ancak bu durumdan yurtdışındaki Jön Türklerin haberi yoktu. 1896 yılında önemli bir örgüt haline gelmiş olan İttihat ve Terakki ağustos ayında, bahsedilen darbe girişimi için harekete geçecekken bir önce bir üyenin açık vermesi nedeniyle başarısız olmuş; tutuklanan üyeler sürgün edilmişlerdir.⁴⁸

Bu olay İstanbul'daki komite merkezinde ciddi bir sıkıntıya neden olmakla birlikte komite faaliyetlerini sürdürmekte, özellikle de Mizan yayılım alanı bulmaktaydı. Bu arada padişah gerek siyasi gerekse hukuksal

⁴⁴ **Ibid.**, s. 45-46.

⁴⁵ Mardin **loc. cit.**, s. 73-74.

⁴⁶ Akşin, **loc. cit.**, s. 363.

⁴⁷ Ramsaur, **op. cit.**, s. 47-48.

⁴⁸ **Ibid.**, s. 45-46.

yollardan Meşveret'i Avrupa'da susturmak amacıyla girişimlerde bulunmuş ancak, başarılı olamamıştır.⁴⁹

1897 Mayıs'ında komitenin merkez teşkilatı İstanbul'dan Cenevre'ye taşınmış, cemiyet içerisindeki iki hizip arasındaki anlaşmazlık da zirveye çıkmıştı. Bu anlaşmazlık yansımaları Mizan ve Meşveret'in sütunlarında karşılıklı olarak buluyordu. Cemiyet içerisinde rahatsızlık yaratan Ahmet Rıza'nın aksine Murat daha olumlu bir imaja sahipti. Murat bir süre sonra cemiyetin Cenevre şubesine başkan seçilmiştir.⁵⁰

Bir süredir Murat ile ilişki kurmuş olan Paris Jön Türkleri kendisine cemiyet başkanlığını önermişler; başlangıçta öneriyi kabul etmeyen Murat, ısrarlar sonucunda başkanlığı kabul etmişti. Bu dönemde çıkan "Hürriyet"'e göre bu değişiklik ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin askeri unsuru kontrolü ele alıyordu. Gerçekten de Murat Bey'i bu noktaya taşıyan Sukuti, Magmumi, Miralay Şefik ve Çürüksulu Ahmet gibi askerler kontrolü 7-8 ay kadar ellerinde bulundurmışlar, direktifleri hazırlayıp Murat'a vermişlerdir. Tüm bunlar olurken Ahmet Rıza da bir süre için cemiyetten çıkarılmıştır.⁵¹

1897 yılında Murat Bey yayınladığı broşürde, imparatorlukta tüm kötülüklerin kaynağı olarak Abdülhamit ve büyük devletleri göstermiştir. Ermeni sorununa da değinen Murat Bey, ülkede gerekli genel reform sorunu dışında bir Ermeni sorununda bahsedilemeyeceği hatta bahsedilmemesi gerektiği; suni dahi olsa bir Ermeni devleti kurulmasını gerektiren bir durum olmadığını belirtmiştir. Ermeni sorunu konusundaki bu fikirler cemiyetin genel görüşünü de yansıtmaktaydı.⁵² İttihatçılar, Ermenilerin Abdülhamit yönetimi karşı sürdürdükleri muhalefette haklı oldukları görüşündeydiler ancak, bunu tüm Osmanlı halkları ile cemiyet çatısı altında yapmaları gerektiğini söylüyorlardı. Bu durum nedeniyle Abdülhamit'e karşı muhalefette Jön Türkler ve Ermenilerin birlikte hareketi mümkün olmayacaktır. Aksine İmparatorluğu kötü gidişten ve bunun sonucu meydana gelebilecek olası bir parçalanmadan korumak amacındaki Jön Türklerin ayrılıkçı bir grupla bir araya gelmesi bir yana bir noktadan sonra mücadele etmesi de gerekecektir.

Avrupa'daki Jön Türkler arasında çekişmeler yaşanırken, imparatorluk içerisinde başta askeri okul öğrencileri olmak üzere Abdülhamit'e karşı mücadele azimle sürdürülüyordu. Bir süre sonra askeri öğrencilerden bir grup tutuklanarak Taşkışla'ya hapsedildiler. Aynı günlerde Harbiye'den iki sınıf tümüyle okuldan ihraç edilmiş, Askeri Tıbbiye ise karşı yakadaki Haydarpaşa'ya nakledilmiştir. Cemiyet yine de

⁴⁹ **Ibid.**, s. 53-55.

⁵⁰ **Ibid.**, s. 53-55.

⁵¹ Mardin **loc. cit.**, s. 103.

⁵² Ramsaur, **op. cit.**, s. 59-60.

varlığını sürdürmekteyken bomba etkisi yaratacak bir gelişme her şeyi altüst etti. Padişah, baş hafiyesi Ahmet Celalettin Paşa'yı Paris'e göndermiş ve Paşa derhal faaliyetlerine başlamıştı. Abdülhamit'e şiddetli muhalefetine rağmen zincirin en zayıf halkası olduğunu sezindiği Murat Bey'i ikna etmeye çalıştı. Eğer Murat yenilgiyi kabul ederse taraftarları da onu izleyecekti. Paşa, bir bildiri ile, padişaha karşı yürüttükleri faaliyetlerden vazgeçmeleri karşılığında siyasi mahkumlar ve sürgünde bulunanlar için genel af sözü verdi. Ayrıca kendilerine sultan tarafından bazı imtiyazlar sağlanacağını da belirtti. Bildiriden on gün sonra hala zararlı yayınlarını sürdürenler Osmanlı uyrukluğundan çıkarılacaklardı. Paşa'nın çabaları sonucunda ikna olan Murat, derhal İstanbul'a döndü. Böylece 1897 yılında Jön Türk hareketi çökmüş oluyordu. Uzlaşmayı kabul etmeyen Ahmet Rıza, Dr. Nazım, Halil Ganem gibi birkaç kişi özgürlük mücadelesini sürdürmüşlerdir.⁵³

1899 yılına kadar dağılmış bir halde etkisini tamamen yitiren hareket, o yıl gelişen bir olayla yeniden canlanma fırsatı buldu. 1899 yılının Aralık ayında Sultan'ın eniştesi Damat Mahmut Paşa, oğulları Prens Sabahattin ve Lütfullah'ı yanına alarak ülkeyi terk etti ve Fransa'ya sığındı. Buraya gelir gelmez de Ahmet Rıza'ya övgü dolu bir mektup yazarak davasını desteklediğini belirtti. Ahmet Rıza da mektuba cevap vermekte gecikmemiş, hanedan sülalesinden birinin harekete katılmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Bundan sonra Paşa bir de Abdülhamit'e mektup yazarak eleştirilerini sıralamıştır. Birkaç ay sonra Sultan'ın maiyetindekiler arasında önemli bir isim olan İsmail Kemal Bey de oğullarıyla birlikte önce İngiliz Büyükelçiliği'ne sığınmış; ardından da ülkeyi terk etmiştir. Jön Türk hareketi kaybettiği itibarını yeniden kazanmaya başlamıştı.⁵⁴

Bu dönemde Osmanlı içerisindeki azınlıklar da seslerini yükseltmeye başlamışlardı. Başta Ermeniler olmak üzere Arnavutlar, Kürtler ve Araplar özellikle yayın yolu ile Abdülhamit yönetimine karşı muhalefetlerini şiddetlendirmişlerdi. Her bir azınlığın da Avrupa'da birer hamisi bulunmaktaydı. Ahmet Rıza bu durumu hemen fark etmiş ve Türkler'in de diğer milletler gibi Sultan'ın kanunsuz idaresinden etkilendiklerini; buna rağmen yanlarında bir destekçi bulamadıklarını söylemiştir.⁵⁵

Dağınık halde buluna muhalefeti biraraya getirmek gerekiyordu. Bu amaçla Prens Sabahattin'in öncülüğünde 4-9 Şubat 1902 tarihleri arasında Paris'te Türkleri, Arapları, Yunanlıları, Kürtleri, Çerkezleri, Ermenileri, Yahudileri ve Arnavutları temsilen 47 delegenin katılımıyla 1. Jön Türk Kongresi toplandı. Kongreye katılanların tek ortak noktası,

⁵³ **Ibid.**, s. 64-70.

⁵⁴ **Ibid.**, s. 84-92.

⁵⁵ **Ibid.**, s. 92-95.

Abdülhamit yönetiminden duydukları rahatsızlıktı.⁵⁶ Kongrede iki önemli tez ortaya atılmıştı. İsmail Kemal'in öne sürdüğü bir görüşe göre o güne değin süregelen yayın ve propaganda faaliyetleri ile bir yere varmak mümkün değildi ve askeri kuvvetlerin de devrime katılması gerekmektedir. Ermeniler tarafından ortaya atılan ikinci teze göre ise devrimin başarıya ulaşabilmesi için Avrupalı devletlerin müdahalesi şarttı. Prens Sabahattin her iki görüşü de benimsemiş; ancak dış müdahalenin İngiltere ve Fransa gibi "demokrat" devletler tarafından yapılmasını şart koşmuştu. Bu görüşlere Ahmet Rıza ve arkadaşları Dr. Nazım, Yusuf Akçura gibi isimler karşı çıktılar. Böylece Jön Türk hareketi bölünmüş oluyordu.⁵⁷ Son tahlilde kongrenin somut tek bir sonucu vardı. Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin arasında fikir ayrılıkları artmış ve Jön Türkler kabuklarına çekilmişlerdi

Burada Prens Sabahattin'in görüşlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Sabahattin, Le Play'in kurucusu olduğu sosyoloji akımına bağlı De Molins'in fikirlerini benimsemişti. Durkheim sosyolojisi karşısında bireyci sosyolojinin Türkiye'de öncülüğünü de yapmıştır. Prens Sabahaddin, Osmanlı toplumunu iki kısma ayırmaktadır. Bunlar köylü tabakası ve aydınlardır. Ona göre köylüler istibdada karşı aydınlarla işbirliğine girmelidirler. Aydınlarda toplumun ilerlemesinde öncülük görevini gerektiğinde yerine getirmelidirler. Bu bağlamda aydınlarda memuriyete yönelmek yerine ekonomide de girişimcilğe önderlik yapmalıdırlar. Aydın- köylü işbirliği halkın yönetime katılması sonucunu doğuracağından ve özel girişimin gelişmesiyle de toplum ekonomik açıdan kalkınacağından Avrupa'nın Osmanlı toplumuna bakışı değişecektir. Böylece hem ekonomik kalkınma gerçekleşmiş olacak hem de Avrupa Osmanlı toplumunu kendine yakın göreceğinden şark meselesi de kendiliğinden çözülmüş olacaktır.⁵⁸

Yukarıda belirttiğimiz gibi Jön Türklerin imparatorluk sınırları içerisindeki faaliyetleri 1897 yılında çökertilmişti. Bundan sonraki süreçte tutuklananların mahkemeleri ve Abdülhamit'in casusluk faaliyetleri sonucu yeni tutuklamalar nedeniyle 1897-1908 yılları arasında herhangi bir örgütlenme için Jön Türklerin fırsatı olmamıştır. Bu nedenledir ki; devrimi gerçekleştirecek askeri komitelerin oluşturulmasına yönelik ilk girişimler İstanbul dışında gerçekleşmiştir.⁵⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nda o dönem en gelişmiş şehir Selanik'ti. Kozmopolit nüfus yapısı ile Selanik bir Osmanlı şehriden çok bir Avrupa şehridi. Bu bölgede yaşayan herhangi birinin eğitim düzeyi,

⁵⁶ **Ibid.**, s. 96-97.

⁵⁷ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Ankara, İmaj Yayıncılık, 1996, s.40-41.

⁵⁸ İlyas Doğan, "**Tanzimat Sonrası Osmanlı Aydınlarında Çağdaşlaşma Sorunu ve Arayışlar**," <http://www.dicle.edu.tr/dictur/suryayin/khuka/cmkk.htm>

⁵⁹ Ramsaur, **op. cit.**, s. 136.

ortalama bir Anadolulu'dan çok daha iyi durumdaydı. Bu nedenlerle, başta Selanik olmak üzere devrimci fikirler Makedonya'nın dörtbir yanına yayılıyordu.⁶⁰

1906 senesi özgürlük hareketlerinin yeniden canlanmaya başladığı yılı. Bunun nedenlerine bakacak olursak; öncelikle bu dönemde Makedonya sorununun ortaya çıkmasıydı. Nüfusun çoğunluğunun Müslüman olmasına rağmen Makedonya, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmak üzereydi. Diğer grupları sindirmek amacındaki Bulgarlar komitacılık faaliyetleri yapıyorlar; diğerleri de karşı hareketlerde bulunuyorlardı. Abdülhamit tarafından bir yandan İstanbul'dan uzaklaştırılmak; diğer yandan ise bölgedeki asayişin sağlamak amacıyla Rumeli'ye gönderilen mektepli subaylar rejim için tehdit oluşturmaya başlamışlardı. Üçüncü neden ise Rus-Japon Savaşı ve tüm dünyada ve doğal olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda doğurduğu etkiydi. Japonya'nın Rusya'yı yenmesi Avrupa'nın yenilmezliği efsanesine darbe vurmuş; ayrıca Rus Çarı'nın mutlakiyet yönetimini sarsmıştır. 1905 yılında da Sovyet Devrimi patlak vermiş ve komünistlerle baş edebilmek için Çar, demokratları yanına alarak meşrutiyet ilan etmek zorunda kalmıştı. Bu sırada İran ve Çin'de de meşrutiyetçi hareketler başladı.⁶¹ Yanıbaşında gelişen bu meşrutiyetçi hareketlere karşı Osmanlı'nın duyarsız kalması kaçınılmazdı.

O sıralarda Osmanlı'nın genç bir subayı olan ve ileride modern Türkiye Cumhuriyeti'nin de kurucusu olacak Mustafa Kemal'in imparatorluk ve çevresinde esen bu devrimci rüzgarlardan etkilenmesi kaçınılmazdı. Atanmış olduğu Şam'da "Vatan" adlı gizli bir örgüte girdikten sonra örgütün başına geçerek adını "Vatan ve Hürriyet" olarak değiştirmiş ve gizlice Selanik'e giderek burada da örgütün bir şubesini kurmuştu; ancak Şam'a dönmek zorunda olduğundan örgütü geliştirememişti.⁶²

Eylül 1906'da Selanik'te kurucuları arasında Mithat Şükrü, İsmail Canpolat gibi isimlerin olduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kuruldu. Hücre biçiminde örgütlenen cemiyet mektepli subaylar arasında hızla yayıldı. Mart 1907'de üyelerden Ömer Naci ve Hüsrev Sami'nin tutuklanacakları anlaşıldığında Avrupa'ya kaçtılar. Paris'e ulaştıklarında Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin'in programlarını inceleme fırsatı bulmuşlar ve Ahmet Rıza'nın görüşlerinin Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin fikri yapısına daha uygun olduğu kanaatine vararak onunla ilişkiye geçmişlerdir. Bir süre devam eden müzakerelerin ardından da İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşme kararı alınmıştır. Birleşmeden önce en önemli sorun mevcut iktidarın alaşağı edilmesinde şiddet unsurunun kullanılıp kullanılmayacağı

⁶⁰ **Ibid.**, s. 137-138.

⁶¹ Akşin, "Siyasal Tarih (1789-1908)", s.176-177.

⁶² **Ibid.**, s. 178.

hususundaydı. Ahmet Rıza kaba kuvvet kullanılmasına karşıydı, ancak birleşmenin menfaatleri uğruna prensiplerinden vazgeçmiş ve birleşme gerçekleşmiştir. İttihat ve Terakki isminin daha yaygın olarak bilinmesi nedeniyle birleşme bu isim altında 27 Eylül 1907 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu arada Selanik'e çağrılan Dr. Nazım da cemiyetin isteği üzerine burada propaganda çalışmalarına başlamış ve düzenlenen mitinglerde İttihat ve Terakki isminin öneminden ve katkılarından bahsetmiştir.⁶³

Bu gelişmelerden sonra Abdülhamit karşıtlığında birleşen grupları bir araya getirebilmek için 27-29 Aralık 1907 tarihleri arasında Ahmet Rıza öncülüğündeki İttihat ve Terakki, Prens Sabahattin'in Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, Maloumian önderliğindeki Ermeni Taşnaksütyun Cemiyeti ve Mısır'daki Ahd-ı Osmanî Cemiyeti'nin katılımlarıyla Paris'te 2. Jön Türk Kongresi toplandı. Kongre bildirgesinde Abdülhamit'e yönelik ayrıntılı suçlamalar yöneltilmiş; Fransa ve İngiltere'yi dışlayan dış politikanın sakıncaları dile getirilmiştir. Kongre ayrıca amaca ulaşmak için ihtilalci yöntemleri benimsemiştir.⁶⁴

Kongrede belli hususlar üzerinde anlaşma sağlanıldığı imajını vermekteyse de aslında Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin taraftarları arasındaki düşmanlık had safhaya ulaşmıştı. Ermeni gruplarının amaçları ise çok farklıydı ve Ahmet Rıza'nın milliyetçi fikirleri ile uyuşması olanaksızdı.

1906 yılı sonlarında Anadolu'nun farklı yerlerinde askerlerin öcülük ettiği ayaklanmalar 1907 yılına gelindiğinde şiddetini daha da arttırmaktaydı. Yıl sonuna doğru Anadolu'daki siviller de muhalif hareketler içerisinde yer almaya başlamışlardı. Bu dönemde Prens Sabahattin'in cemiyeti Ermeni gruplarla birleşmiş ve Anadolu'da faaliyetlere katılmaktaydı.⁶⁵

1908 Devrimi hiç de şaşırtıcı olmayan bir yerde, Makedonya'da gerçekleşmiştir. Avrupalıların Makedonya olarak adlandırdıkları yer üç Osmanlı vilayeti olan Selanik, Kosova ve Manastır'ın kapsadığı alandan oluşmaktaydı. Nüfus çoğunluğunun Müslüman olmasına rağmen Avrupa kamuoyu onları sonradan gelmiş işgalciler olarak nitelendiriyordu. Yukarıda bahsettiğimiz gibi başta Bulgarlar'ın başlattıkları komitacılık faaliyetleri üzerine onlara diğer grupların karşı koymasıyla yayılan olayları bastırmak amacıyla bölgeye gönderilen mektepli subaylar orada önemli bir grup oluşturmuşlardı. Buradaki hristiyan unsurların yürüttüğü komitacılık faaliyetlerinin bu genç milliyetçi subayları rahatsız etmesi ve etkilemesi kaçınılmazdı.

⁶³ Ramsaur, **op. cit.**, s. 163-165.

⁶⁴ Akşin, "Siyasal Tarih (1789-1908)", s.178.

⁶⁵ Ramsaur, **op. cit.**, s. 172-173.

3 Mart 1908’de İngiltere diğer büyük devletlere gönderdiği genelge ile 3 vilayete tek bir vali atanmasını ve Osmanlı askerlerinin sayısının azaltılmasını istedi. Bu gelişmeyi Makedonya’nın Osmanlı’dan kopartılması için bir girişim olarak değerlendiren İttihat ve Terakki, Manastır’da konsolosluklara gönderdiği birer genelge ile de kendilerinin baskı rejimine son vereceklerini ve desteklenmeleri gerektiğini bildirmişti. Bu arada Manastır’da Kolağası Niyazi Bey de aralarında Belediye Reisi ve Polis Müdürünün bulunduğu asker ve sivillerden oluşan bir grupla dağa çıkmıştı. Hareketi bastırmak üzere yola çıkan Şemsi Paşa öldürülmüştü. Yine bu arada bazı yabancıların Firzovik’te düzenlemek istedikleri toplantı yöre halkı tarafından Avusturya işgali için bir hazırlık olarak değerlendirilince bir ayaklanma çıkmış; bunu bastırmak üzere görevlendirilen İttihat ve Terakki üyesi Miralay Galip ise orada bulunan halka asıl sorunun meşrutiyetin yokluğu olduğu yönünde telkinlerde bulunmuş; onlar da Abdülhamit’e, meşrutiyet istediklerini belirten telgraflar çekmişlerdi. İşlerin bu noktaya gelmesi üzerine 23 Temmuz 1908’de Rumeli’nin önemli merkezlerinde Hürriyet ilan edilerek hükümete telgraflar çekildi. Artık Abdülhamit’in yapacağı pek de bir şey kalmamıştı ve ertesi gün gazetelerde seçimlerin emredildiği haberiyle meşrutiyet dönemi ikinci kez başlamış oluyordu⁶⁶. Böylece devrim İttihat ve Terakki’nin tahmininden çok daha kolay ve kansız bir şekilde gerçekleşmiş oluyordu.

Meşrutiyetin ilanı ile toplumsal yaşamda derhal canlanmalar başlamıştı. Teşebbüs-ü Şahsi ve adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti hürriyetin ilanından hemen sonra birleşeler de Prens Sabahattin’in umduğunu bulamaması üzerine adamları tarafından Ahrar Fırkası kurulmuş; seçimler sonucu 17 Aralık 1908’de açılan Meclis’in başkanlığına da Ahmet Rıza seçilmişti.

Bu aşamadan sonra imparatorluk, İttihat ve Terakki yönetiminde 1. Dünya Savaşı’na girecek; savaş sonunda parçalanma sonucuyla yüz yüze kalan imparatorlukta İttihat ve Terakki, imparatorluk ile birlikte tarih sayfalarındaki yerini alırken; İttihat ve Terakki kadroları Mustafa Kemal’in önderliğinde milliyetçi ve batılı bir çizgide yeni bir devletin, Türkiye Cumhuriyeti’nin temellerini atacaklardır. 200 yıla yakın süren arayışlar sonucunda devletin kurtuluş reçetesi milliyetçilik, tam bağımsızlık ve ulusal egemenlik kavramlarında somutlaşmıştı. Türkiye’de artık batılılaşmanın sembolü Mustafa Kemal’di.

⁶⁶ Akşin, “Siyasal Tarih (1789-1908), s.182-183. ve Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi**, s.42-44.

SONUÇ

Osmanlı aydınının temelde kafa yorduğu sorun, devletin kurtarılması sorunuydu. Osmanlı aydını bu sorunun cevabını bulmaya yönelmişti; çünkü Osmanlı Devletinin yok olduğunu çok açık bir biçimde gözlemlemekteydiler. Böylesine ciddi bir soruna çözüm bulma arayışları onları siyasal ideolojileri, siyasal düşünceleri gerektiğince inceleyerek bunlar arasında bilinçli bir seçim yapma imkanına ve zamanına sahip olmaktan alıkoymuştur.

Batılılaşma hareketleri içerisinde rol alan Tanzimat'ın ilk kuşak aydınları Avrupa'yı ya kısa sürelerle görmüş ya da Avrupa uygarlığını yabancıların anlattıkları kadar tanımaktaydılar. Tabii ki bu durum zamanla değişecektir. Tanzimat'ın ikinci kuşak ve onu takip eden aydınlar ise öğrenim için Avrupa'ya gönderilmiş, ya da Jön Türklerde olduğu gibi Osmanlı Ülkesinden kaçmak zorunda kalanlardı. Onlar Avrupa'yı biraz daha yakından tanıma fırsatını bulacaklardır. Fakat onlar açısından da Avrupa, öncelikle öğrenilmesi gerekli bir uygarlıktı. Çünkü kent yaşamı ve kentlerdeki alt yapının Osmanlı toplumuna göre çok ileride olması bir anlamda kültürel açıdan tam bir şaşkınlığa yol açabilecek kadar farklıydı. Bu koşullar altında Avrupa'ya giden aydınlar Avrupa'nın bilime ve teknolojiye olan güveninin bir yansıması olarak *pozitivist düşünce* akımlarına maruz kalmakta ve bunu benimseyerek ülkeye dönmekteydiler.

Ahmet Rıza'nın Comte'çu pozitivismi ve Prens Sabahaddin'in Le Play'ci felsefi anlayışlarının nasıl olup da bütün Genç Türk hareketi boyunca ve özellikle II. Meşrutiyet döneminde bir "merkeziyet", "adem-i merkeziyet" çekişmesine dönüştüğünü bu filozofların kendi düşünce sistemlerinden hareketle açıklığa kavuşturmak zor gözükmektedir. Aslında çekişme içinde olanlar "ne Le Play, ne Comte ne de Durkheim"di. Genç Türk hareketi içinde kutuplaşmanın gerçek nedeni kişisel ihtiraslardı.

Batı kültürünün yeterince incelenmeden ve eleştiriye tabi tutulmadan, sorgulanmadan benimsenen yöntem ve düşünceleri, kendi toplumlarında doğru ve isabetli olsalar bile eleştirel incelemeden geçirilmeden aktarıldıkları toplumda "dogmatik" eğilimlere neden olabilmektedirler. Nitekim taklide dayalı batılılaşma Osmanlı aydınında genel bir zihniyet değişimini sağlamıştır. Osmanlı aydın ve devlet adamları Avrupa karşısında teknoloji ve siyasal sistemler alanında geri kalmanın ezikliğiyle bu olumsuz durumu gidermeye gayret etmişlerdir. Batılılaşmayı eleştirirken iki yüzyıl önceki toplumun durağan yapısını, yeni fikirlere kapalılık özelliklerini, medreselerin artık ülke ve toplumun karşı karşıya bulunduğu sorunları çözmekte yetersiz kaldığı gerçeklerini göz ardı etmemek gerekir. Osmanlı sosyal ve siyasal kurumları artık işlemez hale geldiğinden dolayı aydınlarımız çağdaşlaşmayı bir çıkar yol olarak görmek

durumunda kaldılar. Osmanlı aydınının zaman zaman geleneksel yapı ile karşı karşıya gelmesi Tanzimat ve öncesinde başlayan bir sürecin devamı olarak ele alınmalıdır. Böyle bir şey de her toplumda görülebilir. Kaldı ki günümüzde bile batı karşıtı akımlar dahi hep Avrupa ile aynı düzeye nasıl gelinebileceği noktasında yoğunlaşmaktadır.

II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası cereyan eden entelektüel düzeyli tartışmalar Cumhuriyet kurulduktan sonra eski deneyimler ve birikimler bağlamında yol gösterici olmuştur. Bir toplumun geçirdiği dönüşümü tarihten, siyasal gelişmelerden ve sosyal yapıdan soyut olarak ele almak mümkün değildir. Tanzimat ile hızlanan sosyal ve siyasal alandaki temkinli modernleşme yöntemi istenen sonucu verememiştir. Bu deneyim modernleşme konusunda daha radikal yöntemler izlenmesine zemin hazırlamıştır. Bu nedenle her alanda daha kararlı bir şekilde değişimi hedefleyen adımlar Cumhuriyet'in kurucu kadrolarınca atılmıştır. Sonuç olarak Cumhuriyet döneminde hem siyasal hem de kültürel alanda gerçekleştirilen ve hala da gerçekleştirilmeye çalışılan batılılaşmayı doğru anlamak için Tanzimat sürecinin iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Şüphesiz Cumhuriyet döneminde batılılaşmada geline nokta Osmanlı dönemi aydınlarının ve bıraktıkları deneyimlerin önemi yadsınamaz. En azından Cumhuriyetin kurucularının aynı zamanda Osmanlı devlet adamları ve aydınları oldukları, görmezden gelinebilecek bir husus değildir.